

El retorn dels almogàvers?

Pau Viciano recorda en aquest article com els almogàvers sempre han estat presents a la nostra memòria col·lectiva, però adverteix que cal anar més enllà de les “exaltacions heroiques”.

Ara que es commemora el set-cents aniversari de l'anomenada Companyia Catalana, hi ha veus que alerten de l'esllanguiment del mite heroic dels almogàvers. Fins i tot es denuncia una certa banalització d'aquell episodi patriòtic. Amb el nom d'almogàvers, en efecte, s'ha batejat des d'infinites filades de moros i cristians, fins a penyes d'aficionats al futbol. El que troba a faltar aquest nacionalisme historicista són publicacions capaces de fer arribar a la societat catalana el significat d'aquella epopeia. La literatura és, com ja va succeir en la Renaixença, el vehicle més eficaç per a dur aquest missatge a un públic poc interessat per la història acadèmica, que, d'altra banda –i no sense motius de pes– s'ha distanciat d'aquest ús tan militant del passat. Un autor com Francesc Puigpelat ha manifestat la necessitat de ressuscitar el mite dels almogàvers com a element d'orgull nacional. No es tracta de presentar aquells guerrers com uns sants, però aquesta idea d'una Catalunya heroica seria un antídote eficaç contra els mites igualment bel·licosos de l'Espanya eterna. La seua novel·la *Roger de Flor, el lleó de Constantinoble* (2003) s'afegeix així a una altra obra –*La ruta dels almogàvers* (2001)– que combina la memòria amb el llibre de viatges. Els lectors interessats a viure les aventures d'aquells guerrers des de la bona consciència del patriotisme conservador poden acudir al llibre de divulgació his-

tòrica de Jep Pascot titulat *Els almogàvers o l'epopeia medieval dels catalans, 1302-1388*, publicat originalment en francès i amb diverses edicions en català. Per cert, l'autor va ser un nord-català, coronel de l'exèrcit francès, que va ocupar càrrecs de responsabilitat en el govern reaccionari i col·laboracionista de Vichy entre 1942 i 1944. Això ens duu a una altra qüestió, la de l'ambigüitat dels mites històrics. Els almogàvers podien ser reclamats per un nacionalista tradicionalista francès com a patriotes catalans i, per tant, glòries de França. I els espanyols no s'han quedat enrere. És possible que els almogàvers –per dir-ho així– hagen prestat, com a mercenaris, més serveis al nacionalisme espanyol que no al català.

Quan el general Prim, natural de Reus però militar al servei del colonialisme espanyol, va envair el Marroc, els seus voluntaris catalans eren comparats amb els almogàvers en poemes patriòtics com aquest: “*Míralos, Cataluna: son tus hijos! Los nietos de los bravos campeones! que en Mallorca y en Grecia combatieron! Tú los viste partir: los ojos fijos! tuviste en ellos, cuando ya pisaban! los campos mauritanos.*” L'arabista valencià Julià Ribera, arran del *Desastre* de 1898, reclamava l'aparició d'uns nous almogàvers que recuperaren l'illa de Cuba per a Espanya. I fins i tot Franco tenia una debilitat per aquells feréstecs guerrers, com es pot veure en la pel·lícula *Raza* (1941), basada en un

guió del mateix Caudillo, on s'enllaçava la gesta del almogàvers amb la defensa heroica de Cuba i la *Cruzada nacional* de la Guerra Civil. Encara el 1962, en els manuals per als animadors dels *campamentos nacionales* amb què el règim pretenia educar la joventut espanyola, hi figurava una "Canción de los almogávares" que tenia aquesta mena d'estrofes: "*Desperta ferro, la espada junto al labio! Desperta ferro, la espada cara al sol! Soy almogávar y soy doncel de España! es mi camino la senda del honor.*" I tampoc no són escasses les unitats militars de l'exèrcit espanyol designades amb el nom dels almogàvers. De tota manera, és cert que posar una bandera *rojigualda* en les mans de Roger de Flor va ser més fàcil mentre el catalanisme no va passar d'una reivindicació nostàlgica i culturalista, compatible amb la identitat nacional espanyola. Als seus manuals d'història, els escolars peninsulars de la fi del segle XIX i de l'inici del XX podien llegir que els almogàvers catalans representaren una glòria per a Espanya. Però quan la identitat catalana es va fer incompatible amb l'espanyola, en tant que projecte nacional alternatiu, els historiadors peninsulars s'ho van mirar d'una altra manera. En la *Historia de España* dirigida per Ramón Menéndez Pidal, els almogàvers ja no són uns guerrers heroics, sinó uns mercenaris on l'element català tendeix a diluir-se amb la presència de combatents aragonesos i d'altres terres hispàniques, en un capítol titulat significativament "La intervención mercenaria en el imperio bizantino". D'herois a mercenaris, de catalans a catalanoaragonesos i d'altres províncies. Certament, aquestes crítiques erudites no mancaven de base, però el més remarcable és que el mite es va fer incòmode per al nacionalisme espanyol.

La memòria. Dels almogàvers, no se n'ha deixat de parlar arreu dels Països Catalans des del temps de la *Crònica* de Ramon Muntaner. Al segle XVII, el valencià Francesc de Moncada escrivia *La expedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* (1623), basant-se no sols en Muntaner sinó també en cronistes grecs, i el seu paísà Gaspar Escolano, en la seua famosa *Crònica*, es

complaïa en la imatge feroç d'aquests guerrers, que "*iban tan feos y denegridos, que solo con el semblante hacían guerra, y como eran hombres desesperados, cientos de ellos osaban acometer a mil*".

Per la mateixa època la Generalitat catalana en guerra contra Felip IV donà el nom d'almogàvers a un cos de mercenaris que va crear, i que va ser dissolt

Mural exposat a l'Ajuntament de Barcelona, obra de Josep Maria Sert, que representa una expedició dels almogàvers a l'estret del Bòsfor.

Escultura de Roger de Llúria. Aquest almirall va comandar la Companyia Catalana, que compleix aquest 2003 set-cents anys.

Viciano apunta que manquen mitjans per acostar-s'hi: "Es troben a faltar publicacions capaces de fer arribar a la societat catalana el significat d'aquella èpopeia. La literatura és, com ja va succeir en la Renaixença, el vehicle més eficaç per a dur aquest missatge a un públic poc interessat per la història acadèmica que, d'altra banda, s'ha distanciat d'aquest ús tan militant del passat."

posteriorment per la seua indisciplina. Tanmateix, va ser al segle XIX, amb l'eclosió de la Renaixença, que els almogàvers esdevindrien definitivament un tema significatiu per a la cultura i la identitat catalana. Aquest redescobriments – o aquesta "invenció", com se n'ha dit – va ser una tasca de literats romàntics. Primer en el terreny de la poesia: a *Rugero de Flor*, el poema en castellà de Tomàs Aguiló (1841), el següent aviat *Roudor de Llobregat o sia los catalans en Grècia* (1842), una composició, ja en català, premiada als Jocs Florals, obra de l'erudit Joaquim Rubió i Ors. Després vingué el teatre, que havia esdevingut un dels mitjans més populars per a difondre el repertori de mites encunyats per la Renaixença, amb obres primerenques com *Roger de Flor*, d'Antoni de Bofarull (1844), i d'altres d'autors igualment destacats com *Los Pirineus* (1893), de Víctor Balaguer, el gran historiador romàntic de Catalunya, i *Lo camí del sol* (1904), d'Àngel Guimerà.

Al País Valencià, en canvi, la Renaixença local no dedicà la mateixa atenció als almogàvers, i fou més tardanament quan un autor, paradoxalment anticatalanista, com Josep Maria Bayarri, escrigué el poema dramàtic *Roger de Flor* (1925), mentre que, des de fora d'aquest marc cultural, el novel·lista Vicente Blas-

co Ibáñez publicà a València *Los almogàvers en Bizancio (crònica medieval)*.

La Grècia catalana. Pot dir-se que, en el tombant de segle, els almogàvers havien esdevingut una peça significativa de l'entramat identitari bastit per la Renaixença i el primer catalanisme. Però aquest episodi històric encara mancava d'una erudició solvent que li donàs suport. Això seria obra dels historiadors i de les institucions del noucentisme. Fou un historiador de la talla d'Antoni Rubió i Lluch el qui, des del rigor de la metodologia positivista, iniciaria els estudis sobre la Grècia catalana. Passar de Roger de Flor i els seus guerrers heroics a la "Grècia catalana" no era una qüestió menor. En el canvi de la historiografia romàntica a la positivista –o noucentista, si es vol– l'atenció pels herois individuals tendia a desaparèixer en favor de les institucions. Catalunya no fou gran només pels seus reis o guerrers, sinó també –o sobretot– pel valor de la seua civilització, encarnada en la llengua i les institucions. Així, la intervenció militar a l'Orient, a partir d'Antoni Rubió, tindrà cada vegada més el sentit d'una expansió civil i cultural en terres de Grècia. Apareixerà, per tant, una "Grècia catalana" no sols devastada pels almogàvers sinó repoblada per catalans que hi duïen la seua manera de viure, la seua llengua i el seu dret. L'interès inicial de l'historiador havia estat rebatre la visió anticatalana que un autor grec –Epaminondes Stamadiatis– havia fet en 1869 dels almogàvers. Però malgrat aquest rampell patriòtic, el jove investigador es plantejà la resposta amb seny i rigor històric. Viatjà des de Barcelona, a la recerca de documentació original, a Sicília, Nàpols i Grècia. Fruit dels primers esforços va ser una publicació, en 1887, sobre la "dominació dels catalans a Orient" jutjada pels autors grecs. Amb tot, la part més important de la seua recerca històrica apareixeria al segle XX, vinculada ja a l'Institut d'Estudis Catalans, i culminaria amb el *Diplomatari de l'Orient català*, un vast recull documental editat pòstumament l'any 1947. L'interès per Grècia, iniciat amb l'episodi dels almogàvers, tingué implicacions clarament polítiques en aquest erudit i

en els medis socials i culturals catalanistes. El que hi havia darrere l'estudi de la Grècia catalana era també la simpatia per la causa nacional grega, un petit país encara enfrontat a l'imperi otomà. Evidentment, tothom tenia al cap la identificació de Grècia amb Catalunya, i la de l'imperi turc amb l'Espanya opressiva i corrupta de la restauració.

Una mirada crítica. Amb tot, tan parcial seria transformar els almogàvers en protagonistes d'un enriquidor "contacte de civilitzacions" com deixar-los en el panteó dels herois nacionals. Josep Pla arribà a dir que "tot això dels almogàvers i els catalans de Grècia, vistos a través de la història d'avui, és un esdeveniment grotesc." Potser en feia un gra massa, però quan es reclama una mena de rearmament mític, ni que siga amb bona voluntat patriòtica, caldria considerar que un mite és una visió irracional i distorsionada del passat, i que la veritat –la modesta veritat provisional de la historiografia crítica– sempre serà més digna i útil que les exaltacions heroiques. Dels almogàvers se n'ha de parlar, però no per fer-ne una teràpia d'autoestima, sinó senzillament per comprendre el nostre passat en les seues contradiccions i en la seua complexitat. Amb una mirada crítica cap a enrere i cap al nostre voltant.

Pau Viciano

“Quan es reclama una mena de rearmament mític, ni que siga amb bona voluntat patriòtica, caldria considerar que un mite és una visió irracional i distorsionada del passat, i que la veritat –la modesta veritat provisional de la historiografia crítica– sempre serà més digna i útil que les exaltacions heroiques”